

AZ ÖNTÖZÉSFEJLESZTÉS KÖZGAZDASÁGI VONATKOZÁSAI*

SZILÁGYI SÁNDOR

Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium, Budapest

Az öntözés területi fejlesztése a IV. ötéves terv időszakában is folytatódott. Az öntözhető terület növekedett és a rendelkezésre álló öntözővízmennyiségből a gazdaságok egyre többet hasznosítottak. Az előrehaladás mellett olyan problémák is jelentkeztek, melyeknek jövőbeni kiküszöbölésére a szükséges beavatkozásokat meg kell tennünk.

Az öntözésfejlesztés helyzete

1. *Az öntözővíz gazdálkodás főművei* a tervezett ütemben létesülnek. A Kiskörei Vízlépcső építésének gyorsítására intézkedés történt, a főművek jelentős szabad vízkészletet juttatnak el a Tiszántúl egyes térségeibe. Az üzemi öntözésfejlesztés viszont lelassult.

Az öntözésfejlesztés IV. ötéves tervi előirányzata összesen 120 000 ha volt. Az öntözésfejlesztés állami célcsoportból és üzemi beruházásból létesül. A célcsoportos előirányzat 37 000 ha volt és ebből előreláthatóan 19 000 ha valósul meg.

Az üzemi öntözésfejlesztés a tervezett 85 000 ha-ral szemben előreláthatóan csak 61 000 ha-on fog teljesülni. A csökkenés oka részben az, hogy a gazdaságokra a meglevő berendezések rekonstrukciója során jelentős teher hárul, részben a fejlesztési alapokat más beruházásokra kötötték le.

2. Az üzemi öntözésfejlesztés tervezett belső aránya:

21% felületi öntözőtelep,

18% esőszerű félstabil telep,

61% esőszerű hordozható berendezés.

Az eddigiek során az üzemi fejlesztésben az esőszerű félstabil öntözőtelepek építése gyakorlatilag nem, a felületi öntözés kis mértékben valósult meg. A fejlesztés döntően hordozható berendezések beszerzéséből áll.

A korszerűség követelményeinek a fejlesztések általában nem felelnek meg. A gazdaságok sok kézimunkaerőt igénylő, az intenzív növénytermesztés

* Előadás a Tiszavidék-fejlesztési Tudományos Napokon. Karcag, 1974. szeptember 12.

igényeit kielégíteni csak részben tudó eszközökhöz jutottak. A korszerű berendezések gyártása és forgalmazása számottevő mennyiségben csak 1974. évben indult meg. Az elavult gépeket az üzemek csak kényszerűségből, szárazság esetén az elmaradt természetes csapadék pótlására használják.

3. Lényegesen nem változott a helyzet az öntözőberendezések területi koncentráltóságában. A hordozható berendezésekkel — melyek az öntözőkapacitás többségét teszik ki — szétszórtan, döntően 100 hektárnál kisebb egységekben üzemelnek.

4. A meglevő öntözőkapacitás kihasználása 1972-ben 62%-os, 1973-ban 79%-os, 1974. július 30-ig 60%-os volt. Hogyha a területi kihasználás mellett a kiadott víz mennyiségét is megvizsgáljuk, úgy tapasztalhatjuk, hogy országos átlagban a 100 mm-t nem haladja meg az öntözött területekre juttatott víz. Ez a mennyiség az öntözőberendezésekkel ténylegesen kiadható mesterséges csapadék felét sem teszi ki (200—240 mm). Az öntözést végző gazdaságok jelentős része csak végszükségben kezdte meg a víz kijuttatását, aminek eredménye, hogy a növények átlagos csapadékú éveknek megfelelő termése biztosítva volt ugyan, de az öntözés többlet hozama nem. Pedig az öntözés ráfordításai csak az intenzív gazdálkodás körülményei között, rendszeres öntözéssel térülhetnek vissza.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy az eddig eltelt időszakban a vízhasznosítás főműveinek építése terv szerint halad. A mezőgazdasági öntözésfejlesztés viszont erősen lemaradt a főművek adta lehetőségektől. A lemaradás oka részben a fejlesztési alapok korlátozott voltában van, de igen jelentős akadály, hogy a korszerű berendezések tömeges gyártása és forgalmazása csak 1974-től indult meg. A forgalmazott mintegy 1 000 db hordozható berendezés többsége rekonstrukciós célokat szolgál, a többi is szétszórtan kerül alkalmazásra és nem képezi alapját egy koncentrált intenzív öntözéses termesztés kialakításának.

Az öntözés szerepe a gazdálkodásban

Az öntözés szerepét megvizsgálva látjuk, hogy az öntözés célja: egyrészt a biztonságos termelés feltételének megteremtése, másrészt a hozamok növelése.

Az öntözés a növénytermesztés szerkezetét, eredményeit, ezen keresztül a mezőgazdasági üzem gazdálkodását jelentősen befolyásolja. Az öntözéses gazdálkodásra való áttérés hatással van:

- a növénytermesztés szerkezetére,
- a növénytermesztés hozamaira (intenzitására),
- a növénytermesztés — öntözésen túlmenő — beruházási igényére,
- a növénytermesztés költségének és termelési értékének alakulására,
- a munka és üzemszervezésre,

— de közvetett hatása a terület nagyobb állattartó képességében, valamint a feldolgozó ágazatoknál is (azok bővítésében) jelentkezik.

Az intenzív öntözéses gazdálkodás a mezőgazdaságnak egy fejlettebb formája, hatására meggyorsul a termesztési rendszerek kialakulása, a szakosodás és a területi koncentráció.

Közgazdasági szempontból elsősorban a hozam és eszközigény növekedése, valamint a költségmegtérülés vizsgálatának szükségessége vetődik fel.

A növénytermesztés eredményeinek alakulása természetesen több tényező együttes hatásából adódik, ezért az öntözés szerepének bemutatása sok nehézségbe ütközik. A szárazgazdálkodás eredményeivel való összehasonlítás azonban érzékelteti az eltérést a két termesztési módszer között pl. Szolnok megyében az utóbbi három év alatt néhány növény öntözéses többlethozama az öntöztelen százalékában kifejezve az alábbi növekedést mutatta:

kukorica	9,4—22,2%,
cukorrépa	4,7—29,5%,
lucerna	23,8—40,6%.

Ha az eredményeket gabonaegységre számítjuk át, azt látjuk, hogy a öntözésre a legnagyobb eredményt a cukorrépa hozza (öntözéses többlet 17,3 GE (ha), majd utána sorrendben a kukorica (7,2), lucerna (8,6) és rét: legelő (6,7) következik. A jó öntözőgazdaságokban azonban hektáronként

- cukorrépából 35—40,
- kukoricából 25—30,
- lucernából 24—28 GE többlethozamot is elértek. Természetesen

a többlethozamok létrehozásához több eszközre is szükség van.

A *forgóeszközfelhasználást* elsősorban a kiszórt többlet műtrágya növeli. A talajerőgazdálkodás színvonala az utóbbi években jelentősen fejlődött. Ezt példázza a Szolnok megyei gazdaságok műtrágyafelhasználása is. Reprezentatív felmérések során 22 termelőszövetkezetben az 1970. évi 229 kg-mal szemben 1972-ben már 254 kg hatóanyagot juttattak ki egy ha öntözött területre. (A nem öntözött területen a műtrágyafelhasználás 160, illetve 232 kg volt hektáronként.)

Az öntözéses növénytermesztés *állóeszközigénye* a nagyobb hozamok miatt magasabb az átlagosnál. Az öntözési beruházásokon felül a betakarító, szállító és tárolókapacitást szükséges jelentős mértékben növelni.

A IV. ötéves terv időszakában öntözést fejlesztő gazdaságok közül azokban, ahol a mezőgazdasági terület mintegy 36%-át rendezték be öntözésre. A fejlesztés érdekében szükséges növénytermesztési épület és gépberuházások értéke (az elkészült fejlesztési tervek alapján) közel 6000 Ft-ot, az elhasználódott eszközök pótlásához szükséges beruházások értéke mintegy 4000 Ft-ot tesz ki a mezőgazdasági terület egy ha-jára vetítve. A termelőszövetkezetek 1 ha mezőgazdaságilag művelt területére jutó állóeszközüérték 1972-ben 17,5 ezer Ft volt. Az említett arányú öntözőgazdálkodás kialakításához tehát

— az 1972-es beruházottsági szintet véve alapul — további mintegy 30% új és 23% pótlás jellegű beruházás szükséges.

Ha ehhez hozzászámítjuk az öntözési beruházásokat — amelyek a berendezések típusától és létesítési formájától függően 4000—26 000 Ft-ot tesznek ki az öntözőtelep minden hektárján — valamint az öntözéses többlettermést felhasználó ágazatok (állattenyésztés, feldolgozó üzemek) beruházásait, láthatjuk, hogy az öntözésfejlesztés során fellépő beruházási igény jelentős terheket ró a gazdaságokra.

Az öntözésfejlesztés hatására a növénytermesztés termelési költsége jelentős mértékben megnövekedik, ezzel párhuzamosan a termelési értéket is növelni kell. A már említett gazdaságok fejlesztési tervükben 1975-re átlagosan (száraz és öntözött együtt) 11 000 Ft/ha termelési értéket terveztek. Az öntözött területen a termelési érték lényegesen nagyobb és a termelt növénytől függően 31 000 Ft/ha (cukorrépánál) és 8 000 Ft/ha (rétnél) között van. Az intenzív öntözéssel termesztett növényeknél tehát a fejlesztési tervek adatait véve figyelembe 38—70%-kal nagyobb a területegységre jutó termelési érték, mint a hasonló körülmények között folytatott száraz gazdálkodásé.

Az intenzív öntözéses gazdálkodás során megnövelt termelési érték természetszerűleg az anyagi eszközök megfelelő arányú felhasználását teszi szükségessé. A forgó- és állóeszközök hatékonysága nem lineárisan változik a termelési érték függvényében, hanem a helyi sajátosságok és a közgazdasági környezet együttes hatására a termelésnek valamilyen szintjén válik az üzemek számára legkedvezőbbé.

Az öntözés önmagában is jelentős költségtényező. A kijuttatott 200—220 mm öntözővíz költsége átlagosan 2100—2200 Ft/ha. Természetesen a helyi viszonyok a költségek nagyságát felfelé és lefelé egyaránt jelentősen módosíthatják. Az öntözési költségek egy része változó és a kiszolgáltatott víz mennyiségével arányos; — ilyen költségtényező az energia, a munkabér stb. A költségeknek egy hányada viszont az üzemeltetéstől függetlenül is évről-évre állandóan jelentkezik. Az állandó költség legnagyobb részét az amortizáció teszi ki, de ide tartozik az évenkénti fel- és levonulás, valamint a fenntartás költsége és az öntözőtelepekre állandó jelleggel beosztott dolgozók bére is. A korszerű, munkaerő-takarékos öntözőberendezések beruházási költségei nagyok, ebből következően az állandó költség ezeknél több mint az eddig alkalmazott típusoknál. Az öntözés viszonylag nagy összes költsége különösen indokoltá teszi a szervezett, gondos munkavégzést, a rendelkezésre álló eszközök kapacitásának jó hatásfokú kihasználását.

Az öntözés csak az elmaradó természetes csapadék pótlására alkalmas, de többlettermék létrehozására nem. A költségek vizsgálatából látható, hogy a magas eszközráfordítással folytatott termelés szükségképpen szigorú technológiai követelményeket állít a gazdaságok elé. Az intenzív öntözéses termeszéssel elérhető nyereségtömeg nagyobb, mint a száraz termesztésé. Ennek

ára a nagyobb kockázat vállalásában van. A termelési bizonytalanságok csökkentésére egyetlen út van — a termelés egész folyamatára kiterjedő technológiai fegyelem. Az intenzív öntözéses növénytermesztés kialakításának szükségszerű előfeltétele, hogy a szárazgazdálkodás elérje az intenzitásnak, a termelés kulturáltságának azt a szintjét, ahol a további eszközráfordítások hatékonysága biztosított. Az alacsony szintű növénytermesztés az öntözési beruházások hatékonyságát biztosítani nem tudja és ennek eredményeként a termesztési költségek nagyobb mértékben növekednek, mint a termelési érték. A várt eredmény elmaradása az öntözésbe megfontolás nélkül belevágó gazdaságok jelentős részét elriasztja a további ilyen irányú tevékenységtől.

Összefoglalva az eddigieket le kell szögezni, hogy az öntözés önmagában nem elegendő a gazdálkodás intenzitásának fokozására. Az intenzív öntözésre alapozott gazdálkodás kialakításának (a műszaki lehetőségeken túlmenően) és folytatásának meghatározott feltételei vannak. Ezek:

- a szárazgazdálkodás termelési színvonala eleve magas legyen,
- a szükséges új és pótló jellegű beruházások megtörténjenek,
- a fokozott ráfordításokat lehetővé tevő anyagi eszközök meglegyenek és felhasználásra kerüljenek,
- a kialakított termesztés technológia egészében — az eszközfelhasználást is figyelembe véve — be legyen tartva.

Az intenzív termesztésbe vonandó növényfajták kiválasztásánál — az öntözhetőség figyelembevételével — az elérhető termelési érték nagysága a döntő. Kis termelési érték a nagytömegű eszközráfordítás hatékonyságát biztosítani nem képes. Természetesen itt nem szólok a speciális helyi feladatokról, mint például egy szarvasmarha telep tömegtakarmány bázisát képező öntözött legelőről. Ezekben az esetekben a helyi viszonyok szabják meg az üzemeltetés feltételeit és gazdaságosságát.

Az öntözés üzemelésének kérdései

Az öntözéses üzem számos, a szárazgazdálkodás viszonyai között nem jelentkező problémát hoz felszínre. Ezek közül néhány jelentősebbet kiemelve a következő megállapításokra juthatunk:

Munkaerő:

Az öntözést általában mint munkaerőigényes tevékenységet ismeri mindenki. A jelenleg meglevő eszközök üzemeltetése valóban sok kézimunkát igényel. Ez évtől kerül nagyobb számban alkalmazásra kézimunkaerő takarékos gépesített áttelepítésű öntözőberendezés. De ezzel kapcsolatban azonnal jelentkezik a többszörösen magasabb beruházási költség és az ebből eredő drága üzemeltetés. A kézimunkaerő felhasználás csökkentésének az ára a nagy

beruházási költség. Itt egyértelműen és határozottan állást kell foglalni abba az irányba, hogy a fejlett technikát kell alkalmazni, de ott ahol a termelés színvonala ezt indokolja.

Vízszolgáltatás:

A mezőgazdasági üzemek az öntözővizet térítés nélkül vagy térítéssel kapják. Abban az esetben, ha az öntözővíz biztosítása nem igényel a gazdaságon kívüli tevékenységet, tehát kis vízfolyásból, kutakból, üzemi víztároló-ból származik, térítést nem kell fizetni.

Az öntözővíz-díj a vízügyi szervek által szolgáltatott víz mennyisége és a beszedett összeg alapján átlagosan 7 fillér/m³. A vízügyi szervek ráfordítása — tekintve, hogy ezek vállalati formában üzemelnek — ennél magasabb (24 fillér/m³). A különbözetet a vízgazdálkodási vállalatok szubvenció formájában kapják meg.

Az öntözés költségei nagyok. Az öntözővíz költségeinek teljes összegű áthárítása a termelőre a gazdaságok között feszültséget teremtene. A vízdíj nélkül öntöző gazdaságok jelentős előnyben lennének a többi gazdaságokkal szemben. Ugyanakkor felvetődik, hogy öntözéssel jelentős mértékben olyan termékeket állítanak elő, melyek előállítása nemcsak üzemi, hanem népgazdasági szempontból is fontos. Pl. cukorrépa, burgonya, zöldségfélék. Ezeknek a növényeknek a termesztését más oldalról támogatni kellett. Mindezt összevetve úgy látszik indokoltnak, hogy a gazdaságok közötti feszültségek kialakulásának megelőzésére és a népgazdaság által igényelt vízigényes növények termesztésének elősegítésére az öntözővizet infrastrukturális szolgáltatás jelleggel, díjmentesen kapja a mezőgazdaság.

Az öntözési beruházások feltétel rendszere

A jelenleg érvényben levő szabályozórendszer szerint a mezőgazdasági nagyüzemek öntözőtelepei két konstrukcióban valósíthatók meg.

Az egyik szerint az öntözőtelepek hidránsig OVH-nál kezelt állami célcsoportból, tehát 100%-os költségvetési támogatásból létesíthetők és az ehhez kapcsolódó üzemi öntözőberendezések építési beruházásaihoz 50%-os, gép-beruházásaihoz pedig 47%-os támogatás adható.

A másik konstrukcióban a teljes öntözőtelep a mezőgazdasági üzemek vállalati beruházásaként valósítható meg (vízkivételtől az üzemi berendezésekig) 50%-os beruházási támogatással.

E konstrukciók fenntartása az V. ötéves tervben is indokolt, de problémáit — az öntözés gyorsabb ütemű fejlesztése és az üzemelés gazdaságosabbá tétele érdekében — meg kell oldani. E probléma lényege a következő:

A célcsoportból épített öntözőfűrtöket üzemeltető gazdaságok az OVH részére vízszolgáltatási díjat fizetnek. A vízszolgáltatási díjban az OVH 1,7% amortizációt is felszámít a célcsoportból megvalósított állóeszközök után. A vízszolgáltatási díjnak ez az „állandó költsége” egyrészt jelentős mértékben drágítja az öntözés üzemelési költségeit, másrészt közgazdaságilag kifogásolható, hogy a nem mezőgazdasági üzemek tulajdonában levő — infrastrukturális szolgáltató jellegű — állóeszközök után a mezőgazdasági üzemekkel képeztessek meg az amortizációt. Ezért szeretnénk elérni, hogy a célcsoportból épített öntözőfűrtök vízszolgáltatási díja ténylegesen a felhasznált víz mennyiségének arányában kerüljön megállapításra és ne tartalmazzon amortizációs költségeket.

A célcsoportos öntözőtelepek létesítése mellett az V. ötéves tervben is lehetőséget kívánunk teremteni a vállalatoknál megvalósuló öntözőtelepek beruházási támogatására. Javaslatunk szerint az öntözésberuházásairakésőbb megállapításra kerülő mértékben, a kiemelt növények termesztésének fokozására preferált támogatást adnánk.

A nagytömegű beruházást igénylő öntözésfejlesztés elősegítésére szükségesnek tartjuk az átlagosnál kedvezőbb beruházási hitelek biztosítását. Indokoltnak tartjuk 10—15 éves lejáratú és 6—8% kamatterhű hitelek nyújtását az öntözésfejlesztést végző gazdaságok számára.

A gépeknél — így az öntözőberendezéseknél is — alkalmazott értékcsökkenési leírási rendszert ki kell egészíteni az állóeszközök ésszerű, gazdaságos hasznosításának és a termelési költségek reális meghatározásának megfelelő teljesítményarányos elszámolási rendszerrel. A teljesítményarányos elszámolásra az üzemek saját elhatározásuk alapján térhetnek át, de áttérés esetén az üzem egészére ezt a rendszert kell alkalmazni.

Befejezés

Az öntözésfejlesztésben feszültség alakult ki az igény és a tényleges lehetőség között. Lényegesen nagyobb öntözésfejlesztési igény van, mint amennyinek a megvalósítására az üzemi és népgazdasági erőforrások lehetőséget nyújtanak. A feszültség csökkentésére szükségesnek látszik egyrészt az üzemi fejlesztési lehetőségek növelése, másrészt a meglevő eszközök felhasználása során fokozott gondot kell fordítani a megfelelő kiválasztásra, a hatékonyság biztosítására. A korlátozott lehetőségek a korábbiaknál fokozottabban indokolják az alaposan megfontolt előrelátást — az előkészítő munka teljeskörű elvégzését.